

O'QUVCHI YOSHLARNI KASBGA YO'NALTIRISH – BARQAROR TARAQQIYOT GAROVI

Paluanatdinova Aynura Ziuatdinovna

Qoraqalpog'iston Respublikasi

Taxiatosh tumani 8-maktab psixologi

Bekturganova Raygul Omirbaevna

Qoraqalpog'iston Respublikasi

Taxiatosh tumani 15-maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o'quvchi yoshlarni kasbga yo'naltirishning jamiyat taraqqiyotidagi ahamiyati yoritilgan. Yoshlarning qobiliyati, qiziqishi va imkoniyatlariga mos kasb tanlashlarini ta'minlash orqali ularning shaxsiy rivojlanishi hamda mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotiga qo'shadigan hissasi tahlil qilingan. Shuningdek, kasbga yo'naltirish jarayonida maktab, oila va psixologik xizmatning o'rni yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Kasbga yo'naltirish, o'quvchi yoshlar, kasbiy qiziqish, kasb tanlash, mehnat bozori, barqaror taraqqiyot, qobiliyat, motivatsiya, psixologik diagnostika, kasbiy rivojlanish.

KIRISH

Har bir jamiyatning kelajagi yosh avlodning bilimli, malakali va o'z kasbining yetuk mutaxassisi bo'lib yetishishiga bog'liq. Shu bois o'quvchi yoshlarni kasbga yo'naltirish masalasi bugungi kunda ta'lim tizimining eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. To'g'ri tanlangan kasb insonning hayotdagi muvaffaqiyati, jamiyatdagi o'rni va mehnat faoliyatidagi samaradorligini belgilaydi.

Kasbga yo'naltirish – bu o'quvchilarning qiziqishlari, qobiliyatlari, intilishlari va individual xususiyatlarini o'rganish hamda ularga mos kasb tanlashda yordam berish jarayonidir. Ushbu jarayon yoshlarning kelajak hayot yo'lini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mamlakat taraqqiyoti malakali kadrlar salohiyatiga bog'liq. Agar yoshlar o'z qobiliyatiga mos kasbni tanlasalar, ular o'z faoliyatida yuqori natijalarga erishadi. Bu esa iqtisodiyotning turli sohalarini rivojlantirishga, mehnat unumdorligini oshirishga va jamiyatning barqaror taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Kasbga yo'naltirish ishlarini maktab davridan boshlash maqsadga muvofiqdir. O'quvchilarda turli kasblar haqida tushuncha shakllantirish, ularga mehnatning qadriyat ekanligini anglatish hamda kasblar olami bilan tanishtirish kelajakdagi to'g'ri tanlov uchun zamin yaratadi.

Maktab amaliyotchi psixologi kasbga yo'naltirish jarayonida muhim vazifalarni bajaradi. Psixolog turli diagnostik metodlar orqali o'quvchilarning qobiliyatlari, qiziqishlari va kasbiy moyilliklarini aniqlaydi. Natijalar asosida individual tavsiyalar beriladi va kasb tanlash bo'yicha maslahatlar tashkil etiladi.

O'qituvchilar ham yoshlarning kasbiy shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Ular dars jarayonida fanlarning amaliy ahamiyatini tushuntirib, o'quvchilarda turli kasblarga nisbatan qiziqish uyg'otadi. Turli uchrashuvlar, ekskursiyalar va kasb egalari bilan muloqotlar esa o'quvchilarning kasblar haqidagi tasavvurlarini kengaytiradi.

Oila ham kasb tanlash jarayonining muhim subyekti hisoblanadi. Ota-onalar farzandining qobiliyati va qiziqishini inobatga olgan holda unga yo'l-yo'riq ko'rsatishi zarur. Farzandni o'z istagiga qarshi kasb tanlashga majburlash esa uning kelajakdagi kasbiy faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Bugungi kunda yangi texnologiyalar va innovatsiyalar natijasida mehnat bozorida yangi kasblar paydo bo'lmoqda. Shu sababli o'quvchilar zamonaviy kasblar, raqamli texnologiyalar va tadbirkorlik faoliyati haqida ham yetarli bilimga ega bo'lishlari lozim.

E.A.Klimov fikricha kasb tanlashning aniq bo'lgan omillari quyidagilar bo'lishi mumkin;

- 1) O'zni qiziqish va xohishlarini hisobga olish;
- 2) O'zidagi qobiliyatlamini hisobga olish;
- 3) Kasb haqida ma'lumotlarga ega bo'lish;
- 4) Ota - onaning fikrlarini hisobga olish;
- 5) Sinf doshlarini, tengdoshlarini, o'rtoqlarini fikrlarini hisobga olish;
- 7) Ishlab chiqarish bozorini hisobga olish;
- 8) Ma'lum bir kasbni tayyorlash bo'yicha dasturlarning mavjudligini hisobga olish.

Insonlarda kasb tanlashning tashqi va ichki omillari ham farqlanadi. Bu haqidagi A.I.Zelichenko va A.G.Shmelevlarning fikrlari esa quyidagicha:

Tashqi (motivatsion) omillar;

1) Kasb tanlashda insonga o'tkaziladigan bosimlar: tavsiyalar, maslahatlar, boshqa kishilar tomonidan ko'rsatilgan yo'l - yo'riqlar, shuningdek insonga o'z ta'sirini ko'rsatuvchi kinodagi, adabiyotdagi qahramonlar; obyektiv xarakterga ega bo'lgan talablar (armiyada xizmat qilish, oilaning moddiy holati va shu kabilar

2) Insonni o'ziga tortib oluvchi va o'zidan itaruvchi faoliyat turlari: tashqarida o'rab turgan odamlarning "ijtimoiy yutuq" etalonlarining birligi (moda, obro', xurofot...).

3) Inersiya: boshlang'ich ijtimoiy rollar stereotipi (oilaviy, neformal guruh a'zosi...); odatiy mashg'ulotlar (maktabda o'tiladigan fanlar asosida shakllanadigan,

mashg'ulotlar va shu kabilar).

Ichki (motivatsion) omillar;

Kasbning xususiy motivatsion faktorlari: mehnat quroli, mehnat jarayoni (yoqimli - yoqimsiz, estetik tomonlari, faoliyatning bir xilligi yoki har xilligi, yutuqning doimiyligi - ehtimoli, ish faoliyatining yengil - og'irligi, mehnatning individualligi va kollektivligi, shu mehnatda kishini rivojlanishga yaratiladigan imkoniyatlar).

a) Mehnat sharoitlari: jismoniy (ishni iqlimga xos xarakteristikasi); hududiy geografik (ishni yaqin joyda joylashganligi); tashkiliy sharoiti (mustaqil bo'lishi - bo'yinsunishi, mehnatni baholashdagi obyektivlik va subyektivlik); ijtimoiy sharoit (ishni qiyinligi - yengilligi, kasbiy ma'lumot, ishga joylashishni osonligi, ishning ishonchliligi, ish rejimining erkinligi - cheklanganligi, ijtimoiy mikroklimat).

d) Kasbdan tashqarigi maqsadlarni amalga oshirishni imkoniyatlari borligi: ijtimoiy ishlarga imkoniyatni borligi, o'zi xohlagan ijtimoiy obro'ga ega bo'lishi, moddiy ta'minlanganlikni yaxshiligi, dam olish va ma'lum bir narsalar bilan shug'ullanishga imkoniyatlarni borligi, sog'ligini saqlash va mustahkamlash uchun imkoniyatni borligi, muloqotga kirishish uchun imkoniyatni bo'lishi. Insonning qaysi faoliyatini tanlashi ko'proq tashqi omillar haqidagi qarorning qabul qilinishi jarayoni haqida to'xtalishi muhimdir. Bu asosan tashqi holat baholariga, o'zining imkoniyat va qobiliyatlariga, kasb tanlashdagi qiziqish va moyilliklariga bog'liqdir. Tashqi holatini baholash, ijobiy ta'sir ko'rsatadigan omillar, o'zida ishlab topiladigan pul miqdori, imtiyoz, taklif etilayotgan korxonalar, muassasaning yashash joyiga yaqin bo'lishi, transport aloqalarining qulayligi, ish joyi estetikasi va ishlab chiqarishning zararli tomonlari, jamoadagi psixologik iqlim, maqtov va tartibga chaqirish kabilarni qamrab oladi.

A.P.Vasilev tibbiyot xodimi kasbini tanlashning quyidagi asosiy motivlarini keltirib o'tadi:

- 1) Insonlarni davolash istagi.
- 2) Og'ir kasalliklar, qariya, yosh bolalarni og'riqlardan xalos etish istagi.
- 3) O'z yaqinlarining sog'lig'i haqida qayg'urish imkoniyati.
- 4) Ilmiy tibbiyot muammolarini hal etish.
- 5) O'z sog'lig'i haqida qayg'urish.
- 6) Moddiy qiziqishlar.

Ongli ravishda kasb tanlash insonning ijtimoiy mavqei bilan bog'liq ravishda amalga oshadi. Agar inson uchun asosiysi ijtimoiy nufuz hisoblansa, unda kasb hozirda mavjud bo'lgan qoidalar, shuningdek, jamiyatdagi nufuzli kasblardan kelib chiqib tanlanadi. V.A.Kruteskiy o'spirinlarda uchrash mumkin bo'lgan motivlardan quyidagilarni alohida ta'kidlab o'tadi:

- biror o'quv faniga nisbatan o'spirinning qiziqishi;

- Vatanga foyda keltirish istagi;
- shaxsiy qobiliyatini ro'kach qilib ko'rsatish;
- oilaviy an'alariga rioya qilishi;
- do'stlari va o'rtoqlaridan o'rnak olganligi;
- ish joyining va o'quv yurtining uyga yaqinligi;
- moddiy ta'minlanganlik;
- o'quv yurti ko'rinishining chiroyliligi yoki unga joylashishining osonligi singari motivlardir.

Yuqoridagi fikrlardan ko'rinadiki, ilk o'spirinlik davrida kasbiy motivlarning shakllanishi bir qator tashqi va ichki omillarga bog'liq. Shuningdek, kasb tanlashga bo'lgan intilish ishtiyoqlar negizida kasbiy motiv va motivatsiya shakllanadi. Aynan

xorij psixologlari kasbiy motivlar tarkibini ishlab chiqishda kasb tanlashgacha bo'lgan va kasb tanlab bo'lgandan keyingi jihatlarini ko'rsatib o'tadilar. Insonni kasbni to'g'ri tanlashi uning hayotiy jarayonlarini to'g'ri tanlab olishiga juda katta ta'sir etadi. O'quvchini yoki kasb tanlayotgan insonni o'ziga yoqqan kasbini o'z qiziqish, ehtiyoj va manfaatlaridan kelib chiqqan holda tanlab olishi o'z hayot faoliyatini deyarli to'g'ri belgilaganligini bildiradi. Kasbni to'g'ri tanlash

- bu uzoq davom etadigan hayotiy jarayondir, bu jarayonni natijaliligi insonni psixologik imkoniyatlarini kasb faoliyati talablari va mohiyati bilan mos kelganda ko'rish mumkin. Shuningdek shaxsni o'z kasbiy kareerasini ta'minlashdagi ijtimoiy

- iqtisodiy o'zgarishlar va unga moslashish qobiliyatlari bilan ham bog'liqdir. Bizga ma'lumki kasb tanlashga juda ko'plab omillar ta'sir etadi. Shuni aytish kerakki, kasb tanlash eng awalo o'qish jarayoni bilan bog'liqdir. O'qish faoliyatini tashkil etish bilan o'sib kelayotgan yoshlami kasb tanlashlari uzviy bog'liqdir. Yoshlami qiziqishlari va imkoniyatlarini hisobga olish va o'qishni tashkil qilinishi yaxshi, sifatli, raqobatbardosh kadrlami tayyorlashning asosi hisoblanadi. Bizning fikrimizcha, shaxsni yo'naltirilgan ma'lumot olishi L.S. Vigotskiyning nazariy fikrlarida o'z ifodasini topgan. Bular quyidagilarda ko'rinadi:

1) Tarbiya jarayonining asosida o'quvchining ijobiy faoliyati bo'lishi kerak va tarbiyalovchining butun san'ati shunga qaratilgan bo'lishi va faoliyatni boshqarib turilishi zarurdir.

2) Tarbiyalanuvchining shaxsiy malakasi pedagogik ishning asosi bo'lishi kerak.

3) Agarda o'qituvchining ta'siri bolaga kuchsiz bo'lsa, u holda maxsus muhit orqali unga kuchli ta'sir etish zarur

4) Tarbiya o'quvchining ottirgan shaxsiy malakasi orqali amalga oshiriladi. A.I.Gebos yoshlami o'qishga bo'lgan ijobiy motivlariga quyidagilarni kiritadi:

* O'qishning yaqin va oxirgi natijalarini anglashida;

- * O'zlashtirilayotgan bilimlarni nazariy va amaliy ahamiyatini anglashda;
- * O'quv materiallarini hissiy shakllarda tushuntirib berish;
- * Ilmiy tushunchalarni "kelajak yo'nalishida" tushuntirib berish;
- * O'quv faoliyatini kasbiy yo'nalish asosida olib borish;
- * O'quv faoliyatida muammoviy holatlarni yuzaga keltiradigan vazifalarni tanlay olish;
- * o'quv guruhlaridagi qiziquvchilar va "bilish bilan bog'liq bo'lgan psixologik iqlimni" shakllantirishda.

Jahon fani taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan o'rta osiyolik buyuk qomusiy olim Abu Ali Ibn Sino o'zining "Ishoralar va tanbihlar" ("Al-ishorat va-ttanbihot") risolasida "Siz o'zingizni inson deb hisoblashdan avval, sizni qaysi jihatlarinigiz uchun inson deb bilishlarini anglashingiz lozim", ya'ni inson qaysi jihatlari bilan o'zini shaxs deb hisoblashi lozimligi haqida so'z yuritgan. Shu bilan birga Ibn Sino ta'lim, bolaning qiziqish, moyillik va qobiliyatlar bilan chambarchas bo'lishi va albatta amaliy mashqlar bilan to'ldirilishi lozimligini ta'kidlagan. Sharq xalqlari madaniyatining rivojiga hissa qo'shgan shoir, mutafakkir, davlat arbobi Yusuf Xos Hojib o'zining "Qutadg'u bilig" dostonida ta'lim berishda yosh xususiyatlarini hisobga olish lozimligi, shuningdek, inson taraqqiyotida biologik va ijtimoiy omillarni bog'lash hamda o'z vaqtida pedagogik ta'sirga oid tushunchalarini rivojlantirish haqida so'z yuritgan.

Shaxsning kasb-hunarni mustaqil tanlashi kasbiy faoliyat sub'ektining qaror topishi va rivojlanishini aks ettiruvchi hayot yo'lining mustaqil yo'nalishi sifatida, mehnat sub'ektining kasbiy - hayotiy yo'lini tashkil etuvchi muhim voqealar yig'indisi sifatida ifodalanishi mumkin. Kasb tanlash uchun ham xuddi inson faoliyatini boshqa jabhalari kabi bilim, malaka, ko'nikma va shu ish faoliyatini bajara olishni uddalash kabi jarayonlar talab qilinadi. Kasbiy ta'lim bu maxsus ta'lim berish yo'nalishiga taalluqli bo'lib, u kasbiy - texnik, o'rta va oliy ta'lim tizimida olinishi mumkin. O'zbekistonda o'qish uchun tayyorlanayotgan sharoitlar, kadrlarni tayyorlashga berilayotgan e'tibor, o'quv sharoitlarini tubdan o'zgartirish bilan bog'liq bo'lgan islohotlar, yangi kadrlarni yaratishga qaratilgandir. Bu sohada o'qitishning yangi usullarini tadbiiq qilish, kadrlarni o'ylovchi, aql bilan ishlovchi qilib tarbiyalash eng muhim tamoillardan hisoblanadi. Kadrlar tayyorlashda ulami berilayotgan bilimlarni va malakalarni o'zlashtira oladigan va tez qarorlar qabul qiladigan, chuqur bilimga ega bo'lgan qilib tayyorlash juda zarurdir. Kasb tanlash va o'quv faoliyati o'zaro ta'sirda amalga oshirib boriladi. Bunda asosiy omillar bo'lib kasb tanlovchi, o'qituvchi, jamiyat manfaatlari yotadi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'quvchi yoshlarni kasbga yo'naltirish – barqaror taraqqiyotning muhim omillaridan biridir. Yoshlarning qobiliyati va qiziqishiga mos

kasb tanlashi ularning shaxsiy muvaffaqiyatini ta'minlash bilan birga, jamiyat va davlat rivojiga ham munosib hissa qo'shadi. Kasbga yo'naltirish jarayonida maktab, oila, psixolog va jamiyatning hamkorligi yuqori samaradorlikka erishishning muhim sharti hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. G'oziev E.G. Kasb psixologiyasi. — Toshkent: O'qituvchi, 2017.
2. Davletshin M.G. Pedagogik psixologiya. — Toshkent, 2018.
3. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. — Toshkent: Sharq, 2020.
4. Klimov Ye.A. Kasb tanlash psixologiyasi. — Moskva, 2016.
5. Hasanboyev J. va boshqalar. Pedagogika nazariyasi. — Toshkent, 2019.
6. O'zbekiston Respublikasi ta'lim va kasbga yo'naltirish sohasiga oid me'yoriy-huquqiy hujjatlar.